

Familia transnațională – reprezentare și practici¹

Iulia-Elena HOSSU

**Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale
Romanian Institute for Research on National Minorities**

Personal e-mail: iulia_hossu@yahoo.com

The Transnational Family – Representation and Practices

The aim of this study is to investigate the main (re)structures of the kinship in the Romanian society under the impact of external migration after 1989. One of the findings of the study shows that in the Romanian traditional society, preserving kinship cohesion meant a series of obligations and liabilities that were often transmitted from one generation to another without being questioned. They basically constituted and maintained the channel of communication between family members. The members of transnational families have absorbed these traditional structures, weaving over new formulas to adapt family practices (Morgan: 2011) to the specificity of transnational living, reformulating at the same time the traditional rules of kinship and adapting them to the new way of living.

The study is based on materials derived from a qualitative research in two communities – one in Romania and one abroad.

Keywords: family, family practices, transnational, kinship

Introducerea problematicii

În societatea română contemporană termenul de „familie” se definește încă la nivelul reprezentărilor într-un mod conservator, cu o puternică influență tradiționalistă. În ceea ce privește sintagma „familie transnațională”, ea reflectă în esență tocmai restructurarea familiei ce are loc sub impactul migrației. Compararea imaginii pe care familia o are în societatea din România cu practicile private din interiorul acesteia, restructurate în mare parte și sub presiunea fenomenului de migrație, reflectă clivajul existent la nivelul realității cotidiene în ceea ce privește conceptualizarea familiei (reprezentare) și felul în care aceasta este experimentată, trăită.

Articolul pleacă de la premisa că cercetarea asupra familiei reprezintă o dimensiune esențială a studiilor socioumane, prea puțin abordată chiar și la ora actuală

de cercetătorii autohtoni. Mai mult, tematica familiei și a relației dintre aceasta și migrație a atras interesul cercetătorilor români destul de recent, fapt ce poate explica slaba reprezentare a studiilor ce abordează această relație în literatura de specialitate (printre cele pe care le-am putea menționa sunt Ducu 2013, Ducu – Hossu 2016; Hossu – Ducu 2017; Nedelcu – Wyss 2016). Ceea ce nu poate fi însă contestat este faptul că familiile au fost și sunt restructurate sub impactul migrației în privința mult mai multor aspecte, și nu doar cel al relației părinte-copil, subiectul cel mai adesea supus analizei specialiștilor în ultimii ani.

Considerăm că o scurtă trecere în revistă a modului în care familia este definită în societatea tradițională românească este necesară în acest punct. În limba română, termenul de neam desemnează grupul familiei înrudit atât consangvin, cât și prin afinitate (această înrudire fiind realizată în special pe cale ritualică,

respectiv prin instituția nașiei). Cel mai adesea, în vorbirea și practica cotidiană, indivizii utilizează acest termen pentru a identifica cine face parte din familie. Valoarea termenului este cu atât mai mare cu cât apartenența la un neam sau altul (bun sau rău) nu poate fi întreruptă nici măcar de moarte. Apariția unui anumit neam, atât în lumea de aici, cât și în lumea de dincolo, așa cum remarcă și G. Kligman (1998). De menționat este că termenul de neam, în sine, are o valoare dată de practica cotidiană și de cea canonică, și nu de definirea lui în sfera juridică.

A aparține unui neam presupune asocierea individului cu un anumit tip de capital (în special în mediul rural), fie el pozitiv sau negativ. Dacă vorbim despre mediul rural, pe de altă parte, rămâne valoarea simbolică pe care o are căsătoria într-un neam bun, valoare care se extinde asupra întregului neam. Astfel, conform acestei scheme, între cei doi soți, familiile de proveniență ale celor doi și nași se nasc raporturi noi de rudenie, care adesea sunt catalogate ca fiind o rudenie de tip convențional; în schimb, în societatea tradițională, rudenii născută din acest tip de raport era considerată ca fiind o rudenie de tip spiritual. Denumirea aceasta reiese din rolul pe care nașii îl aveau în societățile tradiționale în viața tinerilor căsătoriți – de a îndruma tânărul cuplu, de a-l ajuta să își gestioneze eventualele crize de adaptare la viața în doi și de a-i conduce pe drumul drept, al credinței creștine. De altfel, instituția nașiei pare a avea o veche origine, contribuind la coeziunea instituției familiei. Adesea, înrudirea prin nașie avea o putere mai mare decât înrudirea prin sânge. Acest tip de înrudire avea un caracter conservativ, fiul (de regulă, dar, după caz, și fata) fiind dator să preia locul tatălui. Odată cu ea se nașteau noi tipuri de obligații și îndatoriri, toate bazate pe principiul reciprocității, pe obligația de a da, a primi și a întoarce darul, așa cum nota și M. Mauss în 1923, când teoretiza principiul darului.

Actualmente, în societatea românească contemporană, cele mai ilustrative contexte în care acest principiu este performat și reîntărit sunt cele prilejuite de organizarea nunților și a botezurilor. O serie dintre practicile familiilor transnaționale de azi se nasc tocmai în logica acestor tipuri de obligații structurate în conformitate cu regulile înrudirii spirituale și având la bază principiul reciprocității.

Având în vedere cele expuse mai sus, ceea ce Vintilă Mihăilescu semnala într-un text din anul 2015, legat de relația dintre migrație și familie, a ajuns să constituie punctul de plecare al prezentului articol. Iată ce nota antropologul român cu privire la relația dintre familie și migrație: „Societatea românească a început să se instaleze și ea în mobilitate, dar încă păstrează cultul familiei”.

Această afirmație este susținută de statistici care arată că, similar cu alte țări est-europene, după cum remarcă și Violetta Parutis (2011), printre alții, românii au menținut un model de comportament particular

chiar și după căderea comunismului. Sondajele curente arată că familia are prioritate atunci când românii sunt întrebați despre valori. Același lucru este valabil și în cazul Poloniei, unde anchetele arată că valorile familiei se situează pe primul loc în preferințele populației, precum și un comportament centrat asupra familiei. Pentru a explica acest tip de comportament în fostele state comuniste autoarea invocă atât limitarea libertății sub aceste regimuri, cât și încercările lor de a prelua controlul asupra vieții private a oamenilor. Trebuie avut în vedere faptul că familiile transnaționale au la bază o componență diversă, un statut diferit și că ele s-au restructurat în funcție de aceste particularități sub presiunea experienței de migrație. În același timp, trebuie să nu uităm un detaliu la fel de important: deși la ora actuală aceste familii transnaționale nu mai aparțin unui teritoriu anume, cel mai adesea ele s-au format într-un spațiu cultural circumscris – în acest caz, cel românesc. Acest fapt le-a imprimat o esență și o structură particulară, ele nepornind de la zero, așa cum și David H. J. Morgan remarcă în legătură cu definirea practicilor de familie: „Aceasta este, în parte, o recunoaștere a faptului că indivizii nu pornesc de la zero atunci când își întemeiază o familie. Ei intră (prin căsătorie sau atunci când devin părinți) cu un set de practici care sunt deja parțial formate prin prescripții legale, constrângeri economice și definiții culturale. Aceasta este, în parte, ceea ce se înțelege prin structurare ca un set de procese, mai degrabă decât prin structuri externe fixe”.

Luând în considerare toate aceste dimensiuni, lucrarea analizează în prima parte reprezentarea familiei așa cum se conturează ea în perspectiva societății românești și a dimensiunilor care o definesc, iar în cea de-a doua parte punctează modul în care practicile de familie s-au reformulat sub impactul migrației, asigurând astfel în continuare coeziunea și în cazul familiilor transnaționale.

Încercând să răspundă la întrebarea Cum s-a modificat perspectiva asupra familiei în contextul migrației?, studiul își propune să identifice și să analizeze cele mai importante practici transnaționale prin intermediul cărora s-a menținut coeziunea familiei în cazul migrației românești. Accentuând importanța acestor practici în cazul familiilor transnaționale, analiza subliniază câteva repere legate de istoria, evoluția și situația lor actuală.

Cercetarea ce stă la baza acestui articol este una de tip calitativ, în care a fost realizate interviuri semistructurate, audio și video, cu membri ai familiilor transnaționale din patru comunități – două în România și două în străinătate. Metoda de selecție a informanților a fost cea a bulgărelui de zăpadă. Realizarea interviurilor a fost precedată de o parte de documentare bibliografică, ce a fost completată de o serie de observații participative realizate cu ocazia efectuării muncii de teren. Fragmentele de interviu care sunt redată pe parcursul acestui studiu reflectă modul

în care practicile de familie (așa cum au fost ele definite de D. Morgan 2011) s-au transformat sub impactul migrației. Totodată, analiza va reflecta asupra modalității în care migrația – împreună cu statutul, valorile, comportamentele indivizilor – a influențat și a reformulat performarea acestor practici. În acest sens, pe parcursul textului este evidențiată modalitatea în care migrația a restructurat definiția familiei în practica cotidiană actuală.

1. Familia în România azi

În România, familia este definită și la ora actuală în strânsă legătură cu căsătoria. Dincolo de o oarecare modernizare a societății românești, care într-o mare măsură se datorează și fenomenului de migrație, trebuie spus că există încă la nivelul mentalitarului comun structuri și definiții ale familiei care derivă dintr-un strat cultural mentalitar cu rădăcini adânci în societatea tradițională românească.

Familia este discutată în studiile sociale românești, până nu cu mult timp în urmă, în termenii clasicei triade: mama, tatăl, copiii (mai nou, copilul). Xenia Costa-Foru (1945), Henri Stahl (1959), Nicolae Constantinescu (1987) sunt cele mai de rezonanță nume în ceea ce privește problematica familiei în studiile românești de sociologie/etnografie. Mai recent, acestora li s-au adăugat studiile unor autori despre familiile monoparentale (Iluț et al. 2009). Însă nu putem nota mai nimic despre alte tipuri de familii (familiile fără copii, familiile care nu au la bază căsătoria, spre exemplu, sau alte variații ce derivă din noile practici ale societății moderne). Evident, o întrebare care s-au reduce la simplul De ce? nu poate să scape unui demers de documentare. Posibilele răspunsuri ar lega acest număr redus de studii de simplul fapt că aceste familii sunt în România aproape invizibile. Mai mult chiar, conform opiniei unei mari părți din populația României, ele nici nu ar trebui să existe. În acest sens, vom oferi în continuare trei exemple ilustrative desprinse din realitatea socială românească recentă. Studiul evidențiază aspectele care considerăm că circumscriu, formulează și reformulează problematica familiei transnaționale, în corelație directă cu căsătoria. Aceste aspecte conturează diferitele perspective distincte asupra familiei: juridică, canonică (religioasă) și cotidiană.

1.1. Familia ca instituție – perspectiva juridică, legală

Adoptarea Codului Civil de la 1864 în Principatele Unite Române s-a aflat sub influența puternică a Constituției franceze din 1791. La acea vreme, majoritatea juriștilor susțineau caracterul de contract civil al căsătoriei. Acest lucru nu mai este valabil la ora actuală, literatura juridică de specialitate refuzând, în majoritate, caracterul contractualist al căsătoriei și susținând, în schimb, caracterul de instituție al acesteia.

Pentru a susține caracterul de instituție al căsătoriei în detrimentul celui contractualist, în literatura citată sunt înaintate următoarele argumente: în cazul contractului, normele și obligațiile părților sunt practic asumate voit de acestea, pe când în cazul actului juridic de căsătorie acestea sunt stabilite în mod imperativ prin lege; dacă în cazul contractului sunt urmărite scopuri diferite, în cazul căsătoriei soții au un scop comun; căsătoria nu este afectată de termeni și condiții, așa cum este contractul; în timp ce căsătoria nu poate fi desfăcută decât de către instanța de judecată, contractul poate înceta sau poate fi modificat doar prin acordul părților; totodată, în cazul căsătoriei, nulitățile prezintă anumite particularități.

În România, dreptul familiei este o ramură de drept de sine stătătoare. Prin adoptarea Legii nr. 4 din 4 ianuarie 1954, dreptul familiei s-a desprins de dreptul civil. Tot în susținerea acestei idei precizăm că accentul se pune în dreptul familiei pe raporturile de natură afectiv-morală din cadrul familiei și abia mai apoi pe cele de natură juridică. Fără îndoială, există și alte ramuri ale dreptului care ating subiectul căsătoriei; dreptul constituțional, administrativ, civil, al muncii sunt doar câteva dintre acestea. În schimb, cele mai importante aspecte care reglementează principalele dimensiuni ale căsătoriei sunt cuprinse de dreptul familiei. Actualmente, legiuitorul nu dă o definiție generală a noțiunii de familie. Familia este definită extrem de maleabil, în funcție de diferitele aspecte care intră în calcul. Cel mai adesea, termenul este utilizat în sens restrâns, atunci când prin familie se înțelege soțul și soția precum și copiii lor minori, iar mai apoi în sens mai larg, când acestora li se adaugă și alte categorii de persoane. Conform doctrinei juridice, există trei funcții ale familiei în România: cea de perpetuare a speciei, cea educativă și cea economică. În conformitate cu normele juridice și cu cele comune, familia există doar în parametrii unei căsătorii care stă la baza acesteia. După unii autori, acestor funcții le-ar putea fi adăugată și cea de solidaritate familială.

1.2. Căsătoria și familia – aspecte canonice

O simplă trecere în revistă a expresiilor utilizate în limbajul cotidian pentru a menționa faptul că cineva s-a căsătorit reflectă legătura profundă dintre termenii de familie și căsătorie: „și-a întemeiat propria familie”, „s-a dus la casa lui”, „și-a făcut un rost în viață” etc. Toate aceste expresii și cele asociate momentului vorbesc despre relația clară, la nivelul mentalitarului comun, chiar suprapunerea procesului de căsătorire celui de întemeiere a unei familii.

Întemeierea unei familii se circumscrie actualmente în România în termenii reglementați de doi actori majori: statul și biserica. Ambii actori impun celor care se căsătoresc propriii termeni nesupuși negocierii, reglementați prin lege (civilă sau canonică). Prin acest aspect căsătoriei îi este asimilat caracterul de instituție,

așa cum menționăm și în subcapitolul anterior (vezi 1.2.)

Actualmente, în Constituția României sunt precizate următoarele: „Căsătoria religioasă poate fi celebrată numai după căsătoria civilă” (art. 48, alin. [2]). Practic, astăzi, în România, indiferent de cultul religios în care se săvârșește cununia, este obligatoriu ca viitorii soți să dețină certificatul de cununie civilă. Astfel, doar căsătoria civilă atrage după sine efectele juridice ce decurg din încheierea căsătoriei. În această linie, căsătoriile care nu sunt binecuvântate de Biserică prin Sfânta Taină a Cununii nu sunt considerate nici astăzi valide din perspectiva dreptului canonic.

Prin căsătorie, în actualul Cod canonic se înțelege „alianța între bărbat și femeie, o comuniune pe toată viața rânduită prin natura ei spre binele soților și spre nașterea și educarea copiilor”. În timp ce principalele prevederi referitoare la căsătoria civilă sunt decretate în dreptul familiei, reglementările cu privire la uniunea religioasă dintre soți sunt prevăzute, în cazul Bisericii Ortodoxe, în Colecția Canonică definitivată la Sinodul endemic de la Constantinopol din 920, precum și în legislația fiecărei biserici locale din sânul Ortodoxiei ecumenice.

1.3. Perspectiva socială cotidiană

1.3.1. „Nu ești un om complet fără să crești un copil”

Disputa „K. Johannis – G. Firea” (K. Johannis pe atunci candidat la președinție) a avut loc în perioada ultimei campanii electorale, desfășurate în luna noiembrie a anului 2014. Pe parcursul acestei campanii două „defecte majore” i-au fost atribuite candidatului K. Johannis, defecte care nu l-ar fi făcut „potrivit” pentru funcția de președinte al României: apartenența etnică și lipsa copiilor din căsnicia sa. Pentru cea de-a doua a fost atacat de către purtătorul de cuvânt al campaniei prezidențiale de la un partid contracandidat, Gabrielea Firea, care afirma „Nu ești un om complet fără să crești un copil”.

1.3.2. „Uniunea între soți” vs. „uniunea dintre un bărbat și o femeie”

La începutul anului 2016 a început o campanie dusă de către Coaliția pentru Familie care a vizat strângerea de semnături pentru propunerea legislativă de revizuire a articolului din Constituția României care definește căsătoria (art. 48 alin. [1]). Această revizuire ar fi urmat să stipuleze faptul că o căsătorie nu constă în „uniunea liber consimțită între soți”, ci în uniunea „dintre un bărbat și o femeie”. De altfel, această campanie a fost puternic susținută de principalele biserici din România (Biserica Ortodoxă, Biserica Catolică și Biserica Protestantă) prin strângerea de semnături care să provoace această schimbare. Pe parcursul campaniei s-au adunat 3.000.000 de semnături care susțineau

propunerea de introducere a acestei modificări. Referendumul organizat în toamna anului 2018 a propus reformularea definiției căsătoriei, însă nu a avut succes. Printr-o prezență la vot sub pragul de 30% (respectiv 20,14%), nu s-a reușit validarea opțiunii celor „pro schimbare” a definiției familiei. La nici o jumătate de an după momentul acestui referendum, subiectul pare să-și fi pierdut din actualitate. Însă trebuie remarcat faptul că în acest context s-a putut observa puternica diviziune existentă la nivelul societății românești cu privire la această problemă și, totodată, lectura puternic „tradiționalistă” pe care o mare parte din populația României încă o are asupra acestei problematici.

1.3.3. Propunere legislativă privind consolidarea statului prin susținerea creșterii demografice

În luna septembrie a anului 2016, un deputat român a înregistrat o propunere legislativă ce prevede mai multe facilități pentru:

a) tinerii care se află la prima căsătorie și au până în 35 de ani – aceștia ar urma să primească de la stat suma de aproximativ 3.300 de euro (15.000 lei), cât și scutirea de la impozitul pe venit.

b) familiile care au al treilea copil – în momentul nașterii acestuia (sau al adopției lui) ar urma să primească aceeași sumă de bani. Pentru a intra în posesia sa, aceste familii ar trebui să cumuleze mai multe condiții – „toți copiii să aibă sub 18 ani, să frecventeze cursurile învățământului de stat obligatoriu, toți membrii familiei să aibă domiciliul sau reședința în România, părinții să locuiască împreună cu copiii și cel puțin un părinte să facă dovada unui venit pentru care se plătesc contribuții la stat.

În ceea ce privește familiile monoparentale, acestea ar beneficia de prevederile legii doar în cazul decesului unuia dintre soți.”

Aceste trei fragmente desprinse din realitatea socială românească a ultimilor ani nu fac decât să reflecte modul în care, la nivel general, societatea definește atât căsătoria, cât și familia în contextul actual.

Ele elimină din noțiunea de familie realități sociale curente: cuplurile care trăiesc în afara căsătoriei, cuplurile căsătorite, dar fără copii, familiile monoparentale rezultate în urma unui divorț etc. Acestea, deși au o logică diferită, reflectă un grad redus de deschidere socială, aproape echivalent cu cel de dinainte de 1989, când familia se definea în termenii de normal (cupluri căsătorite, cu copii cât mai mulți) și deviant/inexistent/anormal (toate celelalte tipuri de familie, familii monoparentale, familii fără copii etc.).

2. Familia în contextul migrației

Așa cum remarca și Vintilă Mihăilescu (2015) despre practica migrației în cazul societății românești,

în fond, aceasta are rădăcini vechi, dinainte de 1989, în perioada comunistă. În baza acestor rădăcini, ale familiei „difuze”, s-au format practicile actuale ale familiilor transnaționale. Atunci, sub presiunea migrației interne de la sat la oraș, familia tradițională românească a suferit o schimbare majoră de structură. Mergând pe cele susținute de antropologul român, familia – gospodăria difuză, pare a fi „bunică” familiei transnaționale. În acest context autorul vorbește despre o altă logică a familiei care este diferită de cea a neamului, care a constituit baza societății românești până la un anumit moment. El discută despre o rudenie, am putea spune „pragmatică”, în care „nu atât rudele se ajută între ele, cât cei care se ajută reciproc devin rude”. Atunci, la mijlocul anilor '80, în contextul penuriei generalizate, familia a cunoscut o masivă restructurare sub impactul migrației dinspre sat spre oraș, iar pe baza acestei „noi familii” s-a clădit familia transnațională de după 1989, odată cu valurile masive de migrație a românilor spre Occident.

Așadar, în contextul în care familia românească avea deja o istorie a „risipirii”, ceea ce s-a conturat odată cu migrația masivă a românilor în străinătate a însemnat doar o extindere a spațiului în care o familie începe să se plaseze și să-și administreze existența cotidiană. În acest context, practicile de familie care au menținut coeziunea familiei pe parcursul timpului s-au restructurat, însă nu au fost reinventate.

2.1. Practicile familiilor transnaționale

În volumul său din 2011, D. Morgan contura cele șase caracteristici de bază ale practicilor de familie: termenul „practici” leagă the perspectives of the observer and the actor (și aceasta pentru că oamenii în viața de zi cu zi nu vorbesc în mod frecvent despre ce înseamnă familia, ci pur și simplu ei o trăiesc și o experimentează); a sense of the active (adică membrii unei familii nu au doar roluri statice, nu sunt doar mame, tați, frați etc., ci ei practică familia/doing family); a sense of the everyday (aici intră toate acele acțiuni importante din viața de familie, dar și cele despre care se vorbește mai puțin); a sense of the regular (vorbim aici despre regularitatea cu care se petrece o anumită acțiune, fie ea zilnică, săptămânală, anuală etc.); a sense of fluidity (autorul se referă la faptul că modul în care cineva ajunge să facă parte din familie sau să fie exclus este destul de flexibil; totodată aceste practici pe care cercetătorii le definesc ca fiind de familie pot la fel de ușor să fie definite, spre exemplu, ca fiind practici de gen); și, în final, faptul că există o linking of history and biography (aceasta mai putând fi formulată și ca o legătură între public și privat). Toate aceste caracteristici se întrepătrund și structurează practicile de familie, formând, în viziunea autorului, esența conceptului de familie.

În ceea ce privește practicile familiilor transnaționale, considerăm de o importanță majoră

în definirea lor ceea ce Morgan numește a sense of fluidity. Această caracteristică a practicilor de familie reușește să surprindă, considerăm că cel mai fidel, perpetua restructurare a acestor practici. Tot prin această fluiditate credem poate fi surprinsă cel mai fidel și „devenirea” familiei românești în contextul migrației.

Robila semnala schimbările ce se petrec în structura relațiilor de familie sub impactul migrației, catalogându-le ca fiind, în același timp, o oportunitate dar și o provocare. Migrația are un impact major asupra relației dintre soți, asupra comportamentului parental, asupra destinului în general. În contextul migrației se structurează adesea relații la distanță și odată cu acestea se pune din ce în ce mai mult accentul pe comunicare. Atunci când membrii unei familii nu mai împart același spațiu, nu mai au experiențe comune, încep să se diferențieze și perspectivele asupra nenumăratelor aspecte ale vieții de familie, iar ca urmare practicile acestor familii sunt restructurate.

Dar Robila nu este singurul care semnaleză această rețezare a practicilor familiilor transnaționale. O serie de studii ilustrează, prin cercetări pe diferite grupuri de migranți, modul în care practicile de familie mențin coeziunea acestora, indiferent de răspândirea lor geografică. Salih (2002), în studiul său pe femeile marocane ce migrează dinspre Maroc spre Italia, surprinde modul în care aceste femei mențin relațiile de familie bazându-se în mare parte pe vizite, organizări și participări la nunți și alte evenimente ce au loc toate pe parcursul concediilor pe care le petrec în Maroc. Goulbourne et al. (2011) explorează problematica apartenenței/belonging migranților italieni. Autorii surprind modul în care, în ceea ce privește relațiile din interiorul familiilor, se face recurent referire la momentul reîntoarcerii în țara de origine, formându-se un adevărat mit al reîntoarcerii. Acest mit al reîntoarcerii, prezent în aproape toate discuțiile cu membrii familiei extinse din țara de origine, contribuie la menținerea identității și a coeziunii acestor familii. Fuller-Iglesias (2015) se concentrează asupra familiilor mexicane afectate de experiența migrației, aducând o perspectivă complementară acestor studii. Articolul său se concentrează asupra acelor membri ai familiilor transnaționale care au rămas în Mexic. Autoarea subliniază diferențele drastice în ceea ce privește reacția față de experiența separării în diferite familii transnaționale. Legat de coeziune, datele sale arată că, în timp ce pentru unele familii contextul migrației a însemnat o oportunitate de apropiere, pentru altele aceeași experiență a însemnat o fragmentare a familiei.

Procesul de migrație afectează structura relațiilor dintr-o familie, modul în care acestea sunt definite, compuse sau practicate. Confruntate cu această nouă realitate a existenței lor, identitățile de familie nu dispar, ci pur și simplu se recompun. Această stare se datorează în esență faptului că, așa cum remarcau și D. F. Bryceson

și U. Vuorela, „[t]ransnational families are not simply blood ties nor are they fixed entities. They are highly relative”.

În cele ce urmează am să exemplific restructurarea acestor practici prin prezentarea a cinci cazuri ce ilustrează situația particulară a familiilor transnaționale. Fiecare caz surprinde o particularitate a modului în care practicile de familie se restructurează sub impactul migrației. Ultimul caz prezentat va încerca să oglindească situația aparte a organizării de nunți într-o comună din județul Satu Mare – o comună compusă în mare parte din familii transnaționale. Nunta, ca dimensiune ritualică a căsătoriei, însumează toate aceste practici - a darului, a vizitelor etc.

2.2. Studiile de caz

Ileana este născută și crescută în România, într-un mic oraș de provincie. A făcut liceul militar la Sibiu, iar apoi Academia Militară la București, unde s-a și stabilit. Ileana are o soră geamănă de care este extrem de apropiată. De altfel, și-au cumpărat în București apartamente perete în perete, pentru a fi cât mai aproape una de cealaltă. Pe lângă aceasta mai are o soră – ambele surori, părinții și viitorul soț trăiesc în țară. Ea nu se află la prima experiență de migrație, fiind plecată pentru o perioadă de un an în Cehia. Când am întâlnit-o în Belgia avea deja 6 luni de când era plecată din România. Pentru Iuliana, acest tip de existență reprezintă o provocare, dar în același timp și un program extrem de calculat. Își dorește ca după ce va avea nunta din luna noiembrie, anul acesta, să se stabilească într-un loc. Ea ne-a povestit cât de organizat îi este timpul și vizitele în țară. Spune că, în fond, chiar dacă s-ar afla în țară, tot ar fi departe de o parte a familiei sale care locuiește în Ardeal (la o distanță considerabilă față de București). Practic, comunicarea (înlesnită astăzi de mijloace variate: Skype, WhatsApp, Viber etc.) este cheia menținerii coeziunii de familie. Dar tot Iuliana este cea care ne vorbește pe parcursul interviului despre importanța pe care consideră că o au experiențele trăite în comun în ceea ce privește viața de cuplu.

Organizarea timpului

[Părinții și surorile] Au venit [în Belgia] și au stat o săptămână, iar acum în vară o să mai vină. [...] Planific foarte bine totul, ca să ne întâlnim, să găsim o modalitate de a ne vedea, și ei, la fel, vin în București atunci când știu că vin eu.

Comunicare

Da, ținem legătura în timpul săptămânii pe Skype, bineînțeles, pe WhatsApp, Viber, mediile sociale care sunt acum, deși îi obositor și te obosește pe tine să știi că poți să ții legătura cu oamenii dragi doar pe Skype. Câteodată îți vine să îl închizi și să nu-l mai deschizi deloc! [Râde.] și e mai dureros, dureros nu în sensul dramatic, dar afectiv, pentru legătura cu

părinții și cu familia, care nu e în București și nu ai ocazia să-i vezi atât de des. Distanța dintre București și Ardeal... e un pic! [Râde.]

Două vieți – experiențe împărtășite

Chiar azi vorbeam cu niște colegi de-ai mei, că le explicam că câteodată am două vieți: de luna până vinerea și de vinerea până duminică seara sau luna dimineața, pentru că schimb total mediul, schimb oamenii, schimb poveștile de viață pe care le împărtășesc cu diferiți oameni și schimb și experiențele, pentru că sunt mediile atât de diferite! E mediul pe care tu l-ai lăsat, cu care ai fost obișnuită atât de mult, și mediul nou, pe care ți l-ai creat tu. Și de aceea mi-am dorit atât de mult ca el să vină aici, pentru că nu vreau să îmi construiesc un mediu extra-vieții pe care o avem noi acolo. Fără să vrei, începi să-ți construiești, să-ți aduni oameni pe lângă tine pe care doar tu îi cunoști, nu ajungi să îi cunoști în cuplu.

Răzvan și Cecilia sunt cuplul de care pe parcursul terenului din Belgia am fost destul de apropiați; de altfel, ei ne-au oferit și găzduire, dându-ne astfel șansa de a face și observații participative. Răzvan s-a mutat în Belgia acum zece ani. După câțiva ani, prietena lui, în prezent soția lui, Cecilia, l-a urmat. Ambii lucrează în sectorul IT, ceea ce le-a facilitat găsirea unui loc de muncă și adaptarea la noua țară. De fapt, au venit în Belgia datorită aptitudinilor deosebite, deoarece ambii lucrează pentru o companie internațională. Deși văd foarte clar avantajele și dezavantajele de a fi migranți, Răzvan și soția lui intenționează să rămână în Belgia. Aceștia efectuează frecvente călătorii în România – la fiecare două luni – și în acest an au cumpărat un apartament în Brașov, orașul pe care l-au părăsit.

Pe parcursul acestor deplasări există un program care se structurează în jurul aceluiași variabile: vizite în familia extinsă, întâlniri cu prietenii rămași în țară, participarea la nunți, botezuri, înmormântări. După anul 2014, când li s-a născut fetița, Răzvan și Cecilia și-au schimbat frecvența perioadelor de revenire în țară, dar prelungesc perioada petrecută în România. De altfel, căsătoria civilă, nunta și botezul fetei lor au fost făcute toate în țară, programate din timp. Iar vizitele și întâlnirile cu familia extinsă și prietenii rămân tema tuturor deplasărilor în țară, dar și dinspre țară spre Belgia. Pe parcursul acestor întâlniri și participări la evenimente sunt nelipsite schimburile de cadouri și atenții – care merg de la simplele cărți, haine, parfumuri până la dulceața, murăturile, pălînca și slămina de acasă.

Întâlniri, vizite

Dar facem cumva să ... adică ținem legătura cu ei [cei din țară] pe mail, pe telefon un pic mai rar, din păcate, și de fiecare dată când mergem în România ne întâlnim cu prietenii apropiați. Și sunt dispuși prietenii... tot timpul sunt bucuri să ne vadă. [Cecilia]

Eu tot mă gândesc la chestia asta, că uneori e greu să privezi bunicii de vizitele ăstea, care sunt ok, dar nu sunt suficiente. E clar că ei își doresc mai mult și eu aș opta și pentru ideea asta, jobul e foarte important, dar în același timp și familia practi ... Îmbătrânește și familia, ca să zic așa, și trebuie luat în calcul și aspectul ăsta. [Răzvan]

C: Da, dar în același timp, deplasările când le facem sunt mai lungi. Mai lungi și poate că, per ansamblu, petrecem tot atâtea zile în România câte petreceam și înainte.

V: Dar dinspre România încoace cam cât de des vin?

C: Ah, de când a venit copilul, mult mai des. Înainte au venit doar o dată familia lui și o dată familia mea, dar după... am alternat un pic familiile și cred că o dată la patru, cinci luni avem o vizită din partea părinților. [Cecilia]

Marta este născută și crescută într-o mică comună din județul Suceava, Dorna Arini. Marta are trei fiice. Toate cele trei fiice au plecat în străinătate și s-au stabilit acolo, niciuna dintre ele nu are în plan să revină în țară. Două dintre fiice se află în Europa (Italia, Germania), iar una în America. Deși ne povestește despre fiecare dintre cele trei fiice și este satisfăcută că acestea au reușit să se stabilească „printre străini”, pe parcursul discuțiilor revine recurent în discuție faptul că sunt departe. Marta a încercat pe parcursul discuțiilor să-și controleze emoțiile, însă cu greu a reușit. Viața familiei sale se țese între vizitele celor trei fiice în țară, deși acestea par a fi din ce în ce mai rare. Ele au fost înlocuite mai degrabă cu vizitele părinților în țările în care fetele s-au stabilit. Viața familiei se construiește în jurul acestor vizite, așteptate pe parcursul întregului an.

Vizite ale migrantilor în țară

Acuma ea [ficia mai mare] a fost venită deja de două ori acasă, și-a făcut deja acte și poate să vină și să plece când vrea. Și... este greu să vină și să stea la noi, fiindcă s-au învățat cu un altfel de trăi și... nu știu, că toate au școală și și-ar găsi și aici de lucru, dar deja s-au învățat cu un alt mod de viață. Este greu să mai vină înapoi. Deci... spun „Ce-o să facem noi când o să fim bătrâni?” „Păi să veniți la noi atuncea!” Zic, cum să plec eu să-mi las casa mea... „O să vă luăm și-aici, că noi nu putem veni”.

Vizite ale părinților la fiice

Am fost, în Italia... în America nu am fost încă, urmează anul viitor. Am fost, la fetița care a lucrat în cadrul Comisiei Europene, am fost în Italia de două sau trei ori am fost la ea... primăvara asta am fost și-n Germania la fata care lucrează acolo la Frankfurt. Am fost, am vizitat-o, dar na... trăim cu dor de copii, că așa este, dar... sunt ai noștri, dar nu-s proprietatea noastră, deci de la un timp sunt pe, așa cum se spune, pe turta lor fiecare.

Comunicare între vizite

Le vedem, sigur că da [prin Skype], și suntem mulțumiți că sunt bine și... da. Ne-am învățat acum, că-s atâția ani și trebuie să ne învățăm, dar, vorba lor, cu timpul ce trece, noi îmbătrânim și devenim mai sensibili. Când ești mai tânăr nu ești așa de sensibil...

Valentin este un alt părinte a cărui viață de familie se țese printre aceste vizite între România și Anglia, țara în care băiatul său este plecat. Dincolo însă de aceste vizite reciproce Valentin are un plan bine pus la punct pentru a-l readuce în țară pe fiul său. El îi construiește o afacere, prin ridicarea unei pensiuni care speră să-l convingă pe băiatul său să se întoarcă în România. Valentin ne prezintă această situație ca fiind una benefică și pentru sănătatea familiei, din moment ce în localitatea de origine toate produsele obținute în gospodăria proprie sunt sub marca „eco”.

Vizite

Sigur că țelul meu a fost să-mi văd copiii [băiatul și nora]. Apoi, sigur că primele obiective erau muzeele. Muzeele, Londra... tot ce înseamnă civilizația din Londra. Și am stat 6 zile, mi-am scos abonament la tren și... am venit împlinit de-acolo, pentru că din studiile mele de istorie a artei citeam, vedeam fotografii, cărți, albume de istorie a artei, dar acolo le-am putut pipăi... una e să le vezi într-un album de istorie a artei și altă e să mergi la față locului. Da, și... mă bucur.

Întoarcerea în țară

S-a gândit de la început [să se întoarcă în țară], da. Pentru că e un copil care-și iubește părinții și nu vrea să stea prea mult departe de ei. Și, sigur, urmărim să pregătim terenul pentru o afacere, să câștige... nu la fel de bine că acolo, dar e acasă. Contează foarte mult, chiar dacă câștigă mai puțin, că stă acasă. Și stăm și într-o zonă frumoasă, și turismul sperăm să mai înflorească, să aibă și clienți la pensiunea care e pe parcurs de a fi edificată. Și prelucrarea lemnului să meargă înainte. Poate să facă panouri de lemn... se cer la export... Trebuie utilaje. Utilaje pentru calitate și pentru productivitate. Artizanatul îl fac eu de-acuma, că-s bătrân și copiii sunt începători, dar cu artizanatul nu poți trăi. [...] Și când ai și-o gospodărie și niște animale la casă... oamenii nu se rup de gospodărie, pentru că-i tradiție... una e să consumi un ochi din poiată de-acolo și o carne de la purcelul crescut de tine, nu cu hormoni, nu cu... știu eu... fel de fel de substanțe de creștere rapidă. Și un pui când îl iei, îl vezi că-i vânat... crescut repede, dar nu-i sănătos...

Nunta.

O mică comună din județul Satu Mare, care are în total aproximativ 400 de locuitori, majoritatea de peste 60 de ani, are un cort de nunți încălzit de 1.000 de locuri. Întrebarea evidentă ar fi: pentru ce? Pentru

că anual, în perioada cuprinsă între 15 august și 15 septembrie, aici se fac nunți în fiecare zi a săptămânii. Cei plecați la lucru în afară se întorc și organizează aceste nunți în singura perioada pe care o au liberă de la munca din străinătate și în care sunt permise nunțile, adică nu este post conform calendarului creștin ortodox. Participarea la nunta unui membru al familiei constituie în societatea românească o obligație de la care nu se face rabat. Odată cu această participare se creează o nouă obligație pentru cel la nunta căruia ai participat, de a fi prezent la nunta ta, a copiilor sau a nepoților tăi. Această obligație atinge nu doar rudele de sânge, ci și rudele prin afinitate, vecinii, colegii de școală sau prietenii. Obligația în sine este „parafată” de plicul cu bani (cel mai adesea nu puțini) numit dar de nunță. În fond, are loc, la nivel local, în anumite comunități, un fenomen de schimbare a comportamentului marital ce constă în nunți ce sunt celebrate zilnic în perioada cuprinsă între 15 august și 15 septembrie. Ceea ce se petrece odată cu aceste nunți în mijlocul comunităților de români este și un fenomen de afișare a bunăstării și a capitalului (cel mai adesea financiar) obținut în urma migrației. Însă una dintre funcțiile primordiale ale acestor nunți a fost și a rămas cea de menținere, afirmare și reafirmare a coeziunii de familie și neam.

3. Între aici și acolo – de la practicile „familiei difuze” la cele ale familiei transnaționale

Există momente importante în viața familiei de la care niciun migrant nu și-ar putea imagina să lipsească. Botezul și nunta sunt evenimente care au fost și au rămas în societatea românească momente ce au puterea de a aduna familia laolaltă.

În societatea tradițională a menține coeziune de neam însemna o serie de obligații și îndatoriri ce adesea se transmiteau de la o generație la alta fără a fi chestionate. Acestea constituiau și mențineau, în fond, canalul de comunicare între membrii unei familii. Membrii familiilor transnaționale au preluat aceste structuri tradiționale, țesând peste ele noi formule de adaptare a practicilor de familie la specificitatea traiului de tip transnațional. Restructurările de la nivelul practicilor de familie reflectă schimbările din societatea românească actuală. Prevederile Codului familiei ilustrează necesitatea ca modificările de la nivel social să se regăsească și la nivel formal. Există însă și excepții. Spre exemplu, propunerea de reformulare a definiției căsătoriei din Constituție reflectă rezistența pe care o mare parte a populației o manifestă în fața schimbării, iar pentru cercetătorii în domeniul socialului credem că punctează necesitatea investigării motivelor pentru care această rezistență persistă. Noile valuri de migrație, procesul de globalizare, dinamicile de la nivelul macrosocial dau naștere altor schimbări. Ceea ce până în urmă cu numai un deceniu era doar

experimentat la nivelul familiei și al practicilor zilnice (creșterea incidenței divorțului, a numărului familiilor monoparentale, reconfigurarea relațiilor din interiorul familiilor, reconfigurarea cuplului etc.) astăzi sunt noile constante ale diferitelor moduri în care este practicat familia.

Vizita în sine nu e o practică nouă ea fiind semnalată și de etnologi, prin intermediul ei asigurându-se coeziunea de neam. Dar pentru migranți ea este și împovărătoare – nu e atât o necesitate, cât o obligație care le ocupă o mare parte din perioada concediilor petrecute în țară. Nefiind o practică nouă pentru tabloul de familie, ea rămâne una dintre cele mai frecvente practici ce stau la baza menținerii coeziunii de neam.

Schimbul de cadouri care se petrecea în contextele ritualice (naștere/botez, nunță și înmormântare), care în perioada comunistă a îmbrăcat noi forme (rețeaua de distribuție de alimente și favoruri), a asigurat coeziunea familiei pe parcursul timpului, în ciuda distanței dintre membrii ei. Această practică este menținută și de membrii familiilor transnaționale.

Nu în ultimul rând, migrația a impus o anumită fluiditate relațiilor de familie. Acestea se mențin datorită conexiunii dintre membrii săi, conexiuni care se formează prin comunicare, întâlniri și vizite. Cândva, membrii unei familii și rolurile lor, cine este inclus sau exclus din acest cerc erau ferm definite de cutumă și genealogie. Astăzi, locurile lăsate goale la întrunirile de familie sunt adesea preluate de un vecin, o persoană plătită să ofere suport, de către o altă persoană care a fost inclusă în cerc în urma unei căsătorii la vârsta a treia (practică rar întâlnită până nu demult în cazul familiei pe teritoriul României).

Herrera Lima nota faptul că familiile transnaționale sunt, la nivel simbolic, un agent prin intermediul căruia circulă și fuzionează diferite obiceiuri, practici și forme de consum. Și că, totodată, prin intermediul lor se creează, se recrează și se transformă culturile. Studiul prezent a ilustrat afirmația autoarei. În același timp, în cazul României, familiile transnaționale, prin practicile lor, (re)conturează structura, dimensiunile și formula instituției familiei printr-o reformulare constantă, reușind să-i asigure supraviețuirea indiferent de context, așa cum V. Mihăilescu remarca în articolul său din 2015.

Note:

1. Această lucrare a fost posibilă prin finanțarea Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică și Inovație, CNCS-UEFISCDI, numărul proiectului PN-II-RU-TE-2014-4-2087”. Titlul proiectului: Confruntarea diferenței prin practicile familiilor transnaționale [http://transnationalfamilies.ro/].

2. Iulia-Elena Hossu, Relațiile de înrudire. Căsătoria – atitudini, practici și dinamici, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018.

3. Gail Kligman, *Nunta mortului: ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 30-33.
4. *Termenii de înrudire în limba română*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966, p. 239.
5. Henri H. Stahl, *Rudenie spirituală din Nășie la Drăguș*, în *Sociologie românească*, vol. 1/1936, nr. 7-9, București.
6. Vintilă Mihăilescu 2015 – articol publicat în revista *Sinteza*, 25.12.2015, articol disponibil la adresa <http://revistasinteza.ro/familie-case-si-migratie/>, accesat în ianuarie 2019.
7. Violetta Parutis, “Home” for Now or “Home” for Good?: East European Migrants’ Experiences of Accommodation in London. *Home Cultures* 8(3), 2011, p. 271.
8. David H.J. Morgan, *Rethinking Family Practices*, Londra, Palgrave Macmillan, 2011, p. 7.
9. „This is in part a recognition that individuals do not start from scratch as they are going about family living. They come into (through marriage or parenthood, say) a set of practices that are already partially shaped by legal prescriptions, economic constraints and cultural definitions. This is, in part, what is meant by structuration as a set of processes rather than fixed external structures.”
10. Xenia Costa-Foru, *Cercetare monografică a familiei. Contribuție metodologică*, București, Fundația Regele Mihai I, 1945; Stahl, H. Henri. *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. Editura Academiei: București 1959, vol. II; Nicolae Constantinescu, *Relațiile de rudenie în societățile tradiționale*. București, Editura Academiei, 1987.
11. Petru Iluț, Băban, A., Cioflica, V., *Familia monoparentală în România și fenomene conexe*, Cluj-Napoca, Editura Universitară Clujeană, 2009.
12. Acest Cod Civil a rămas în vigoare până la 1 octombrie 2011.
13. Alexandru Bacaci, Viorica-Claudia Dumitrache, Codruța Hageanu, *Dreptul familiei*, București, ediția a 3-a, ALL Beck, 2002, p. 16-17.
14. Ibidem.
15. T.R. Popescu, *Tratat de dreptul familiei*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965.
16. Ioan Albu, *Dreptul familiei*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975.
17. Iulian Mihai L. Constantinescu, *Biserica și instituția căsătoriei. Condițiile administrării căsătoriei. Studiu juridico-canonice*, București, Editura Christiana, 2010, p. 45-51.
18. Ibidem, p. 80-81.
19. Codul canonic din 1983, cf. I. M. Constantinescu 2010, Op. cit.
20. România este o țară preponderent ortodoxă. Conform Recensământului din anul 2011, 86,45% din populație se declară de religie ortodoxă. Pentru detalii legate de structura populației din România în ceea ce privește apartenența la o religie, a se vedea: <http://www.insse.ro/cms/files/publicatii/pliante%20statistice/08-Recensamintele%20despre%20>

- religie_n.pdf (accesat la 1 februarie 2019).
21. BP469/2016. Propunere legislativă privind consolidarea statului prin susținerea creșterii demografice, inițiator Pușcaș Iacob. Accesat în octombrie 2018 [http://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck.proiect?cam=1&idp=20079].
22. Existența acestor tipuri de familie era descurajată adesea de statul socialist de dinainte de 1989 prin diferite măsuri legislative. Un exemplu în acest sens ar fi plata unui impozit în plus dacă îplineai vârsta de 25 de ani și nu erai căsătorit.
23. H.D. Morgan, Op. cit. p. 5-8.
24. Ibidem, p. 10.
25. Ibidem, p. 7.
26. Mihaela Robila, *Eastern European Immigrant Families*, Londra, Routledge, 2010, p. 3-5
27. Ruba Salih, *Shifting Meanings of Home: Consumption and Identity in Moroccan Women’s Transnational Practices between Italy and Morocco*. În Al-Ali, Nadje, Koser, Khalid (eds): *New Approaches to Migration. Transnational Communities and the Transformation of Home*, Londra, Routledge, 2002, p. 51-67. (Routledge Research in Transnationalism).
28. Harry Goulbourne, Tracy Reynolds, John Solomos, Elisabetta Zontini, *Transnational Families. Ethnicities, identities and social capital*, Londra, Routledge, 2011.
29. Heather R. Fuller-Iglesias, *The view from back home : interpersonal dynamics of transnational Mexican families*. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41 (11)/2015: 1703-1724, <http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2015.1022518>, p. 1719, accesat în octombrie 2016.
30. D. F. Bryceson, U. Vuorela, *Transnational Families in the Twenty-first Century*. În D. F. Bryceson, U. Vuorela (eds.) *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*, New York, Berg, 2002, p. 19.
31. Despre acest fenomen de schimbare a comportamentului marital în cazul migraților români, despre perioada de nunți ce se petrec zilnic (în comunitățile în rurale din România) se poate vedea R. G. Anghel (2008).
32. Iulia-Elena Hossu, Op. cit.
33. D.H.J. Morgan, Op. cit.
34. Fernando Herrera Lima, *Transnational Families: Institutions of transnational social space*, în Ludger Pries (ed.) *New Transnational Social Spaces. International migration and transnational companies in the early twenty-first century*, 2001, p. 91.

Bibliography:

- Albu, I. *Dreptul familiei / Family Law*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975.
- Anghel, G. R. *Migrația și problemele ei: perspectiva transnațională ca o nouă modalitate de analiză a etnicității și schimbării sociale în România / Migration: the Transnational Perspective as a New Modality of Analyzing Ethnicity and Social Change in Romania*, în *Working Papers*, Cluj-Napoca, Editura ISPMN, 2008.
- Bacaci, A.; Dumitrache, V.-C.; Hageanu, C. *Dreptul*

- familiei / *Family Law*. București, Ediția a 3-a, Editura ALL Beck, 2002.
- Bryceson, D. F.; Vuorela, U. *Transnational Families in the Twenty-first Century*. În D. F. Bryceson, U. Vuorela (eds.) *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. New York, Berg, 2002, p. 3-30.
- Constantinescu, I. M. L. *Biserica și instituția căsătoriei / The Church and the Institution of Marriage*. Condițiile administrării căsătoriei. Studiu juridico-canonic. București, Editura Christiana, 2010.
- Constantinescu, N. *Relațiile de rudenie în societățile tradiționale / Kinship Relationships in Traditional Societies*. București, Editura Academiei, 1987.
- Costa-Foru, X. *Cercetare monografică a familiei. Contribuție metodologică / Family Monographic Research. Methodological Input*. București, Editura Fundația Regele Mihai I, 1945.
- Ducu, Viorela. *Strategii ale maternității transnaționale: cazul femeilor din România / Strategies of Transnational Motherhood: the Case of Romanian Women*. Cluj-Napoca, Argonaut, 2013.
- Fuller-Iglesias, H. R. "The view from back home: interpersonal dynamics of transnational Mexican families". *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41 (11)/2015: 1703-1724, <http://dx.doi.org/10.1080/1369183X.2015.1022518>, accesat în 14.10.2016.
- Goulbourne, Harry; Reynolds Tracy; Solomos, John; Zontini, Elisabetta. *Transnational Families. Ethnicities, identities and social capital*. Londra, Routledge, 2011.
- Herrera Lima, F. *Transnational Families: Institutions of transnational social space*. În: Ludger Pries (ed.) *New Transnational Social Spaces. International migration and transnational companies in the early twenty-first century*, 2001, p. 77-93.
- Hossu, Iulia-Elena. *Relațiile de înrudire. Căsătoria – atitudini, practici și dinamici / Kindred Relations. Marriage: Attitudes, Practices and Dynamics*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018.
- Hossu, Iulia-Elena; Viorela Ducu. *Departate și totuși aproape: fragmente din viața familiilor transnaționale / Near and yet far away: Fragments from the Life of Transnational Families*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017.
- Ducu, Viorela; Hossu, Iulia. "Bi-national Couples with a Romanian Partner in the European Context", în Viorela, Ducu; Áron Telegdi-Csetri (editori). În *Managing Difference in Eastern-European Transnational Families*. Frankfurt, Peter Lang, 2016, p. 131-148.
- Iluț, P., Băban, A., Cioflica, V. *Familia monoparentală în România și fenomene conexe / Single Parent Family in Romania and Related Phenomena*. Cluj-Napoca, Editura Universitară Clujeană, 2009.
- Kligman, G. *Nunta mortului: ritual, poetică și cultură populară în Transilvania / The Wedding of the Dead: Ritual, Poetics, and Popular Culture in Transylvania*. Iași, Polirom, 1998.
- Mauss, M. *Eseu despre dar / Essay on the Gift*. Trad.. Silvia Lupescu. Iași, Polirom, prima ediție 1923, 1997.
- Mihăilescu, V. "Familie, case și migrațiune" / "Family, Home, and Migration". În *Sinteza*, 25.12.2015. <http://revistasinteza.ro/familie-case-si-migratie/> [Accesat ianuarie 2019].
- Morgan, D. H. J. *Rethinking Family Practices*. Londra, Palgrave Macmillan, 2011.
- Nedelcu, Mihaela; Wyss, Malika. *Doing family through ICT-mediated ordinary co-presence: Transnational communication practices of Romanian migrants in Switzerland*, în *Global Networks*, 16(2)/2016, p. 202-218.
- Parutis, V. "'Home' for Now or 'Home' for Good?: East European Migrants' Experiences of Accommodation in London". *Home Cultures* 8(3)/2011, p. 265-296.
- Popescu, T. R. *Tratat de dreptul familiei / Family Law*. București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965.
- Robila, M. *Eastern European Immigrant Families*. Londra, Routledge, 2010.
- Salih, R. *Shifting Meanings of Home: Consumption and Identity in Moroccan Women's Transnational Practices between Italy and Morocco*. În: Al-Ali, Nadje, Koser, Khalid (eds): *New Approaches to Migration. Transnational Communities and the Transformation of Home*. London: Routledge, 2002, p. 51-67. (Routledge Research in Transnationalism).
- Scurtu, Vasile. *Termenii de înrudire în limba română / Kinship Terms in Romanian*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966.
- Stahl, H. H. „Rudenie spirituală din Nașie, la Drăguș” / „Spiritual Kinship at Drăguș”, în *Sociologie românească*, vol.1/1936, no. 7-9: 25-36.
- Statistics:
Recensământului 2011: http://www.insse.ro/cms/files/publicatii/pliante%20statistice/08-Recensamintele%20despre%20religie_n.pdf (accesat la 1 februarie 2019).
- Legislation:
Cod civil, disponibil online la adresa: <https://legeaz.net/noul-cod-civil/BP469/2016>.
Propunere legislativă privind consolidarea statului prin susținerea creșterii demografice, inițiator Pușcaș Iacob. Accesat în octombrie 2018 [http://www.cddep.ro/pls/proiecte/upl_pck.proiect?cam=1&idp=20079].